

ELDAR BRÅTEN

Førsteamanuensis ved Institutt for Sosialantropologi, UiB
eldar.braten@sosantr.uib.no

Kritisk realistisk antropologi – eksemplifisering av et ikke-konflatorisk perspektiv

SAMMENDRAG

Med utgangspunkt i en disputt om betingelsene for kvalitet i offentlig norsk eldreomsorg eksemplifiserer jeg sider ved en kritisk realistisk tilnærming til sosialt liv. Inspirert av filosofen Roy Bhaskar argumenterer jeg for en antropologi som anerkjenner ontologisk kompleksitet. Artikkelen fokuserer særlig på skillet mellom strukturelle og handlingsdrevne nivåer i utformingen av sosialt liv. Mens toneangivende antropologiske perspektiver fremmer én-dimensjonale analyser, ofte i en kamp mot «vestlige dualismer», hevder jeg med Bhaskar at slike epistemologiske distinksjoner reflekterer sider ved virkelighetens karakter. Forstått slik – som ikke-reduserbare ontologiske nivåer – må struktur og agens analyseres ut fra sin egenart, ergo er det behov for en mangefasettert analytisk tilnærming. Artikkelen forsøker dermed å formidle mellom de standpunktene som kom til uttrykk i disputten og foreslår mer konkret en dybdeorientert antropologi som går bakenfor empiriske fenomener for å avdekke formative mekanismer, som vektlegger tidsdimensjonen i utforming av sosialt liv, som anerkjenner ontologiske nivåforskjeller og som tillater seg å evaluere menneskelig kunnskap om virkeligheten.

ENGLISH ABSTRACT

The article illustrates the analytical utility of the perspective of critical realism as applied to a debate on the quality of public eldercare in Norway. Inspired by the philosopher Roy Bhaskar, I argue for an anthropology that acknowledges ontological complexity, particularly as regards the distinction between structure and agency in the formation of social praxis. While dominant perspectives in anthropology tend to project unidimensional forms of analysis, often in a conscious attempt to debunk «Western dualisms», I draw on Bhaskar to argue that such epistemological distinctions reflect aspects of reality. Thus framed – as non-reducible ontological levels – structure and agency need to be analyzed in their own separate terms; hence, we should adopt a multifaceted, non-conflational analytical approach. Applying this perspective, I attempt to mediate between the polar positions in the debate on eldercare and suggest an anthropology that seeks to go beyond empirical phenomena to uncover underlying formative mechanisms, that emphasizes temporality in the formation of social praxis, that recognizes the existence of ontological levels, and that dares to assess human knowledge about reality.

ONTOLOGY | EPISTEMOLOGY | CRITICAL REALISM | STRUCTURE | AGENCY |
TEMPORALITY | ELDERCARE

NORSK ANTROPOLOGISK TIDSSKRIFT

VOL. 27 NR. 2, S. 121–137 © 2016 UNIVERSITETSFORLAGET

ISSN 0802-7285

DOI: 10.18261/ISSN.1504-2898-2016-02-04

Forskningsrådets evaluering av norsk antropologi roste fagmiljøene for en solid etnografisk tradisjon og en vilje til å gjøre faget samfunnsmessig relevant (Hastrup et al. 2011). Evalueringsteamet var derimot ikke like fornøyd med forskernes teoretiske ambisjoner: Norsk antropologi bidrar i liten grad til utvikling av perspektiver og metode internasjonalt. I oppfølgingen av evalueringen (finansiert av Norges Forskningsråd gjennom ISP-programmet) tar fagmiljøene tak i disse utfordringene på interessante måter. ISP-prosjektene er klare på at den faglige styrken i norsk antropologi må ivaretas og gjøres gjeldende for teoriutviklingen. Miljøenes omfattende etnografiske innsikter skal ligge til grunn for utvikling av perspektiver, og det er fortsatt en målsetting å bidra til teori som er samfunnsmessig relevant, som omhandler folks livsbetingelser i dagens verden.

Derfor er det aktuelle tema som behandles i ISP-prosjektene, og det gjelder også for de teoretiske innfallsvinklene: Forskerne søker å bidra til utvekslinger som preger ledende fagtidsskrifter internasjonalt. Jeg har derimot tillatt meg å problematisere denne tilnærmingen (Bråten 2015). Det er ikke åpenbart at de teoretiske debattene som er «in» i faget fremmer de mest fruktbare perspektivene. Vi har ingen garanti for at samtidas trender står seg, og det å sette all innsatsen inn på «tidsriktig» teori kan vise seg uklokt i det lange løp. Jeg vil gjenta her (2015:164) at det selvfølgelig er utilbørlig å kritisere enkeltforskere for å følge sine teoretiske interesser, men det er allikevel viktig å være bevisst på de kollektive implikasjonene av utviklingen. Alternativt er det mulig å vende blikket mot debatter i norsk antropologi og undersøke om «norske perspektiver» rommer teoretiske potensialer som kan videreutvikles. Norske perspektiver refererer her til det jeg (2015) har kalt «klassisk norsk sosialantropologi» (KNS): den generative prosessanalysen slik den ble utviklet av Fredrik Barth og kolleger på 1960- og 70-tallet. Det er verdt å merke seg at de pågående ISP-prosjektene overhodet ikke refererer til denne fagtradisjonen.

Det er for så vidt gode grunner til dette; det er fundamentale teoretiske problemer i den generative prosessanalysen. Den rendyrker empirisme og metodologisk individualisme på måter som gjør perspektivet ganske endimensjonalt (Bråten 2015). I det følgende hevder jeg at det er velegnet til å analysere visse nivåer av sosialt liv, men at det ikke kan utgjøre en helhetlig sosial teori. Reidar Grønhaug tok Barths perspektiv flere – lovende – steg videre i sin felt/skala-teori (1975, 1978), men heller ikke han drøftet de grunnleggende teoretiske problemene ved prosessanalysen (Vike 2010, Bråten 2015).

Det essensielle er etter min mening å ta vare på den realistiske grunnposisjonen i perspektivet. Den metodologiske naturalismen som følger av Barths orientering, ivaretar et tydelig skille mellom epistemologi og ontologi som dessverre kollapser i mye av dagens antropologi. Som flere påpeker (Holbraad 2012, Graeber 2015) har faget siden 1970-tallet fokusert ganske ensidig på epistemologiske dimensjoner – i vid forstand menneskelige forestillinger om virkelighet. Klassisk norsk sosialantropologi på sin side anerkjenner eksistensen av en virkelighet bortenfor menneskelig erkjennelse og skaper dermed en kompleks relasjon mellom «kart og terreng». Ved å holde fast på denne grunnorienteringen og samtidig etterprøve posisjonen ved hjelp av filosofi og vitenskapsteori som har utforsket de dypere kjennetegnene ved realisme, bør det være mulig å gjøre norsk sosialantropologi mer slagkraftig.

Jeg har tidligere (2015) drøftet noen hovedsteg i en slik gjentenkning med utgangspunkt i filosof og vitenskapsteoretiker Roy Bhaskars kritiske realisme. Dette perspektivet er svært komplekst, og det er ikke rom her til å gi en fyllestgjørende innføring i Bhaskars tenkning eller gå de teoretiske premissene etter i sømmene (se Collier 1994 for en god introduksjon og Bråten, i trykken, for en Bhaskar-inspirert kritikk av Holbraads perspektivisme).¹ Målsettingen for denne artikkelen er å anvende perspektivet på en pågående debatt for å illustrere det empirisk-analytiske potensialet i Bhaskars tilnærming, og jeg velger å illustrere, ikke med et eksotisk eksempel som ville krevd spesialkunnskap eller en omfattende etnografisk innføring, men med et allment norsk eksempel som jeg antar de fleste lesere kan relatere seg til: dagliglivet i en offentlig helseinstitusjon. Jeg tar utgangspunkt i en debatt om ulike tolkninger av en mikrosituasjon – et måltid på et norsk sykehjem – og vil forsøke å vise hvordan en Bhaskar-inspirert antropologi kan gi analytisk dybde til debatten. Jeg begynner med caset – situasjonen og tolkningene – og skisserer så de sentrale teoretiske premissene som bør legges til grunn for en «rehabiliteret» sosialantropologi.

Et sykehjemmåltid

Utgangspunktet er Heidi Haukeliens doktorgradsdisputas i Bergen i 2013, og den diskusjonen som oppsto mellom henne og andreopponent Frode Fadnes Jacobsen om ulike perspektiver på samhandlingen på et sykehjem hvor Haukelien har gjort feltarbeid. Siden de argumenterte ulike inntak til å forstå mikro-nivået – antropologiens primære studiefelt – er debatten velegnet til å belyse helt sentrale teoretiske kontroverser. Den polemiske formen som kjennetegner en disputas skaper ofte tydelige posisjoner, og vi får dermed et godt utgangspunkt for å identifisere divergerende standpunkt og undersøke muligheter for formidling mellom posisjonene.

Jeg vil understreke at Haukelien og Jacobsen i det følgende framstår mer som diskursive figurer enn reelle personer; de rendyrkede posisjonene som de representerer i teksten, er ikke nødvendigvis dekkende for deres faglige orientering som forskere. Særlig gjelder dette for Jacobsen som – slik opponertrollen tilsier – forventes å innta tydelige, alternative posisjoner for å utfordre kandidatens orientering.²

I sin avhandling (2013) setter Haukelien (heretter HH) lyset på de dilemmaene som helsepersonell, særlig i førstelinjetjenesten, møter under de pågående reformene av offentlig sektor. Hun argumenterer for at knappere økonomiske rammer og aktuelle styringsregimer («Ny Offentlig Styring») stiller nye krav til yrkesutøvelse og påvirker personalets muligheter for å yte god omsorg. Det er en undertone i argumentasjonen om at arbeidsbetingelsene forverres og omsorgskvaliteten forringes, og at førstelinjearbeiderne står rimelig maktesløse overfor utviklingen. Det empiriske fokuset i avhandlingen er i vid forstand hvordan disse dilemmaene håndteres i dagliglivet på helseinstitusjonene, men HH går langt utenfor konkrete samhandlingssituasjoner i sin analyse av utviklingen. Hun er særlig opptatt av de institusjonelle og strukturelle forholdene som påvirker helsefeltet, og jeg vil i det følgende konsentrere meg om denne dimensjonen i avhandlingen. Mye av Jacobsens opposisjon fokuserte også på dette analytiske valget.

Med sin interesse for makroforhold trår HH inn i et flerfaglig felt, og i avhandlingen trekker hun aktivt på bidrag innen filosofi, sosiologi, statsvitenskap, historie og politisk økonomi. En rekke makrokontekster drøftes: dagens styringsreformer som altså omskaper arbeidsbetingelser og det kvalitative innholdet i omsorgen, framveksten av tillit som en bi-effekt av utviklingen av velferdsstaten, en tillit som nå undergraves i omstillingsprosessene på arbeidsplassen, og den institusjonelle kjønningen av yrkesroller i helsefeltet som bidrar til førstelinjens avmakt – nesten alle er kvinner. Den siste analysen bringer oss svært langt fra de konkrete samhandlings-situasjonene i etnografien: Med referanse til blant annet Jorun Solheims analyser (2002) forankrer HH kjønnskillene på et dypt strukturelt plan, i framveksten av kapitalismen på 1700-tallet, men hun drøfter også mer samtidige mekanismer som vedlikeholder skillene, ikke minst sykepleieutdanningen.

Under disputasen utfordret Jacobsen (heretter FFJ) grunnperspektivet, og han brukte et case fra avhandlingen som vignett: et måltid på et sykehjem for demente (Haukelien 2013:229–231). HH viser her hvordan bruken av rommet og pleiernes tempo, kroppsspråk, stemmebruk osv. tilpasses beboernes demensstatus, slik at det skapes et kvalitativt godt måltid. Gjennom spesifikk kunnskap om individuelle beboere, erfaring med omgangsformene deres, sterk sosial kompetanse og viljen til å gjøre en god jobb, klarer pleierne på et vis å overkomme svakheter i rammebetingelsene. Caset illustrerer dermed at det er fullt mulig å skape optimale situasjoner til tross for styringsreformer og trange budsjettammer.

FFJs teoretiske poeng er at omsorg er en virksomhet med egenart, en situert sosial praksis som gjennomføres i henhold til sine egne forutsetninger. Den er så å si virkelighetskonstituerende innenfra og nedenfra, relativt uavhengig av rammebetingelser – og derfor er den også bestandig og potent. Han peker på at det er stor grad av historisk kontinuitet i omsorgspraksisen til tross for skiftende makroforhold (se også Jacobsen 2010, 2014), og denne kontinuiteten kan et stykke på vei tilskrives det faktum at omsorg er et kroppslig fenomen. Omsorg krever den samme form for engasjert tilstedeværelse som kjennetegner familieliv, og det er aspekter ved hjemmets reproduktive orden som spiller over i offentlig omsorg. FFJ formulerer det slik i en artikkel (2010:214): «Arbeidet på sykehjem er reproduktivt på samme måte som omsorgsarbeidet hjemme, fordi det opprettholder og ivaretar selve livet.» Det er en undertone i argumentasjon om at helsesektoren «alltid» har vært skviset og at ansatte har maktet å overvinne begrensende rammebetingelser.

Jeg vil mene at FFJ her artikulere det typiske antropologiske standpunktet – og at det har blitt den hegemoniske posisjonen i nyere internasjonal antropologi. Vi verdsetter det spesifikke i en bred fenomenologisk forstand og gir forrang til studier av situerte praksiser («mikronivået»). Det er på et vis her den «virkelige» virkeligheten finnes. HHs fokus på overskridende institusjonelle og strukturelle forhold er på sin side utypisk og kan dermed framstå som «gammeldags». Jeg vil i denne artikkelen argumentere for at det er rom for begge posisjonene – mer presist at begge posisjonene er *nødvendige* for å oppnå en dypere innsikt i sosialt liv. Det følger at HHs makroorientering dermed ikke er «gammeldags» i betydningen «utdatert»; tvert imot representerer den et viktig korrektiv til dagens fagtrender.

Kritisk realisme

Slike debatter koker gjerne ned til spørsmålet om den mest relevante kontekstualiseringen av mikrohendelser: Hva slags større sammenhenger inngår sykehjemmåltidet i? Hva er den relevante analytiske innrammingen av situasjonen? Eller, for å formulere det med Reidar Grønhaugs felt/skala-teori (1975, 1978): Hvilke makrofaktorer innvirker på utformingen av hendelser på mikroplan? Inspirert av Roy Bhaskars kritiske realisme mener jeg vi må ta fire analytiske grep for å komme fra «de små steder til de store sammenhenger» (se Bråten 2015 for en fyldigere utlegging), og jeg vil nedenfor presentere disse punktene som del av drøftingen av disputten mellom HH og FFJ.

Først er det nødvendig å understreke at Bhaskar står for en «ontologisk vending», men svært ulik den ontologiske vendingen som nå er så populær innen antropologien. For Bhaskar er «ontologi» betegnelse på en *overskridende* virkelighet, det vil si, en realitet som eksisterer bortenfor menneskelig konseptualisering. Han opererer altså med et klart skille mellom ontologi og epistemologi, og tenderer mot å være realist ved den ene polen (ontologi) og mer relativistisk ved den andre (epistemologi): Virkeligheten er reell bortenfor menneskers «grep» på den, og dette «grevet» varierer i tid og rom og blir kanskje aldri fullkomment. Ontologi-begrepet i nyere antropologi er derimot helt motsatt, særlig i den hovedstrømningen som benevnes *perspektivisme* (Viveiros de Castro 2012; se også Holbraad 2012). Her oppfattes folks forestillinger om virkelighet som *virkelighet*, og perspektivet postulerer dermed et mangfold av verdener (*multinaturalisme*) i en sterk ontologisk forstand. Dette innebærer tilsynelatende en invertering av den moderne oppfatningen om én verden og flere kulturelle inntak (som også underbygger Bhaskars tenkning), men i realiteten rettes kritikken mot selve representasjonstenkningen i moderniteten: den «vestlige» tendensen til å forstå folks utsagn om virkeligheten som (tros)forestillinger. Innen radikal perspektivisme er altså forestillingene virkelighet; ergo kollapser skillet mellom epistemologi og ontologi (Bråten, i trykken; Graeber 2015).

Bhaskars anliggende er ikke antropologifaget, men vestlig filosofi. Han kritiserer dominante filosofer for å begå «the epistemic fallacy» (1997:26–35), det vil si, betrakte ontologiske spørsmål som epistemologiske, og han utvikler en alternativ tilnærming basert på et tydeligere skille. På samme måte argumenterer jeg altså for en revitalisert antropologi bygd på premisset om at virkeligheten alltid allerede overskrider det menneskelige «grevet» på den. En viktig implikasjon av dette er at vi aldri kan utlede virkeligheten fra kulturelle konstruksjoner alene, uavhengig av om vi oppfatter kultur som offentlige meningssystemer, kognitive modeller, skiftende perspektiv eller andre epistemologiske aspekter. Det er videre viktig å merke seg at dette ikke bare er et «akademisk» anliggende for Bhaskar; motivasjonen er moralsk: Det handler om å forstå menneskers objektive livsbetingelser for å kunne forbedre dem (derfor kritisk realisme) (Bhaskar 1987). Selv om jeg i denne teksten primært er opptatt av teoretiske problemstillinger, ligger derfor et politisk spørsmål like under overflaten: Hvordan kan vi utforme en mer samfunnsrelevant antropologi?

I det følgende drøfter jeg, som nevnt, fire aspekter ved perspektivet. For å oppnå en mer realistisk og politisk potent antropologi har vi behov for å utvikle teori som

fremmer: i) etnografisk retroduksjon, ii) temporalisering av sosial dynamikk, iii) ontologisk stratifikasjon, og iv) evaluering av epistemologier. Noen av disse grepene bryter med orienteringen i klassisk norsk sosialantropologi, noen videreutvikler teoretiske ansatser i tradisjonen, og alle står i motsetning til grunnpremisser innen den såkalte «ontologiske vendingen» i faget.

Etnografisk retroduksjon

For det første bør analysen inkorporere en logisk slutningsform som vi kan kalle *etnografisk retroduksjon*. I Bhaskars perspektiv er de klassiske resonnementsmåtene induksjon og deduksjon utilstrekkelige for å oppnå ontologisk innsikt da de er rettet mot det empiriske nivået – det observerbare. Bhaskar innfører et fundamentalt skille mellom «the empirical» og de bakenforliggende mekanismene som frambringer det empiriske, det han kaller «the real». ³ Han inviterer oss altså til å gå bakenfor det manifeste for å avdekke dypere dynamikk i samfunn, og retroduksjon er den logiske slutningsformen som bringer oss fra observasjon til mekanisme. Metodologisk innebærer retroduksjon å lete i empiriske detaljer etter mer allmenne generative prinsipper som kan antas å skape de empiriske mønstrene vi observerer.

Den teoretiske begrunnelsen er at sammenhenger på empiriplanet kan være tilfeldige og derfor ikke «egentlige» sammenhenger, siden det empiriske bare er et ytringsplan for underliggende mekanismer. En spesifikk mekanisme vil sjelden eller aldri framstå i ren form på det empiriske planet ettersom den inngår i et komplekst samspill med andre mekanismer. Dette utfordrer den grunnleggende analytiske posisjonen i mye antropologi, antakelsen om at det empiriske, så å si, kan forklares empirisk. Her er det ikke tilstrekkelig med etnografiske beskrivelser uansett hvor «tykke», «erfaringsnære» (Geertz 1973) eller fenomenologisk presise de er, og det dreier seg også om et mer offensivt grep enn det som typisk kjennetegner etnografisk kontekstualisering i faget: en litt løselig påpeking av sammenhenger som kan være relevante for fenomenet vi studerer. I stedet for «lag på lag» av mening eller kontekst hvor alle «lag» framstår som like viktige, utfordrer Bhaskar oss til å spore ulike faktorer relative betydning i utforming av det empiriske. ⁴

HHs marxistisk inspirerte analyse av kjønnsrollene på sykehjemmet er eksempel på et sprang fra empiriske fenomener til bakenforliggende generative mekanismer, og det samme er hennes drøfting av tillitsdannelse i den klassiske velferdsstaten og av dynamikkene i Ny Offentlig Styring. Hun identifiserer flere operative grunnstrukturer, mekanismer som gjennom sin ontologiske karakter har effekt i sosialt liv. Vi har å gjøre med bakenforliggende dynamikk som stadig ytrer seg på det empiriske plan og dermed – i samspill med andre mekanismer – danner regulariteter i det vi kan observere.

Også FFJ peker på bakenforliggende, generative dynamikker. Det som muliggjør kvalitativt gode tjenester til tross for trange rammer, er en «drive» som er iboende i selve omsorgspraksisen. Det er vanskeligere å karakterisere denne «driven», men på ett plan snakker vi om psykologiske motivasjoner. Vi kan kanskje forklare den bestandige omsorgspraksisen som resultat av allmenn medmenneskelighet (jf. manges ønske om «å jobbe med mennesker»), behovet for en verdig selvidentitet knyttet til

anerkjennelse av kompetanse og ferdigheter, og kvaliteter i det arbeidsfellesskapet som dannes på arbeidsplassen. Vi kan også spore feltets egenart og bestandighet til andre mekanismer, slik FFJ gjør: til den romlige organiseringen av omsorgsinstitusjoner («det sitter mye i veggene», som pleierne uttrykker det [2010:208]), til kroppsliggjorte praksiser (det at vaner fra hjemmesituasjonen tas med over i institusjonen [2010:211–212]), og til profesjonsutdanningene som både produserer idealer og gir «verktøy» for å håndtere mennesker med respekt (noe også HH drøfter). FFJ oppsummerer det slik i en artikkel:

Man kan ... si at ulike kroppslige, arkitektoniske og fysiske dimensjoner ved omsorgsarbeidet kan være mer utslagsgivende for arbeidet og arbeidets rytme enn organisatoriske og andre endringer som bevisst søkes gjennomført (2010:214).

Det er i denne sammenhengen viktig å være klar over at Bhaskar anerkjenner motivasjoner som sosialt formative; de har ontologisk status på lik linje med mekanismer i sosial struktur (1998:88–131). Analytisk må vi derfor ta folks handlingsbegrunnelser på alvor. De driver folks handlinger; folk er faktisk motiverte. Dette åpner selvfølgelig også for en kulturdimensjon da folk kan ha svært ulike begrunnelser for handlinger, og vi nærmer oss Barths konseptualisering av verdier og handling (1981, 1993).

Både HHs og FFJs analyser er dermed retroduktive. Begge ender opp med fortolkninger som går bakenfor manifeste etnografiske fenomener, men de peker på svært ulike generative mekanismer. Mer allment vil jeg hevde at de fokuserer på ulike ontologiske nivåer i sosialt liv, på ulike plan av virkelighet. Som det vil framgå av punktet om ontologisk stratifikasjon nedenfor, er ikke dette nødvendigvis kontradiktorisk. Tvert imot kan det hevdes at begge posisjonene er påkrevet for å oppnå en mer fyllestgjørende og realistisk innsikt.

Temporalisering av sosial dynamikk

For det andre bør vi *temporalisere sosial dynamikk*, altså innføre en tidsdimensjon i analysen av sosialt liv. Å operere med tid som en ontologisk størrelse bortenfor etnografisk varierende konseptualiseringer av tid (kulturelt konstruerte temporaliteter), gir oss mulighet til å analysere sosial utvikling i en kronologisk forstand, dvs. forstå sosialt liv som historie. Målsettingen med dette er derimot ikke primært å bedrive empirisk historieskriving, men å utforske dynamikken i sosial endring: hva som skjer i brytningen mellom ulike samfunnskrefter over tid (Bråten 2013a). Dette er et essensielt spørsmål når vi forsøker å etablere den relevante makrokonteksten for det som skjer på sykehjemmet – og spekulere over de endringer som er på gang.

Et sentralt poeng er at generative mekanismer kan ha ulik tidshorisonnt og dermed ulik effekt i utforming av sosialt liv. Med andre ord, skal vi forstå kontinuitet og endring, må vi forstå samspillet mellom dynamikker med ulik temporalitet. Denne analysen kan gjennomføres på flere nivåer av sosialt liv (se neste punkt om ontologisk stratifikasjon), men vi får et særlig inntak til å forstå *relasjonen mellom struktur og agens*, som disputten mellom HH og FFJ langt på vei handler om. I Bhaskars perspek-

tiv har nemlig sosial struktur en lang tidshorison relativt til handlingsnivået. Det er ikke et én-til-én forhold mellom struktur og agens i en temporal forstand, og derfor har disse ontologiske nivåene ulik konstitutiv kraft i sosialt liv. Tidsdimensjonen gjør oss i stand til å erkjenne at aktører fødes og sosialiseres inn i en verden som er gitt forut for hver enkelt, og selv om samfunnet prinsipielt ikke kan eksistere uten aktørers handlinger, er dette allikevel tilfellet relativt til hver enkelt handling. Det blir dermed teoretisk feil å hevde at samfunnet «konstrueres» fra handlingsnivået – som om det nyskapes fra grunnen i hvert enkelt øyeblikk. Begrep som «reproduksjon» og «transformasjon» er mer dekkende betegnelser, da aktører alltid handler i relasjon til en objektivt eksisterende virkelighet som overskrider dem – det er alltid snakk om menneskelig arbeid på noe som «er».⁵ Dette er et essensielt teoretisk poeng som har store implikasjoner for analyse av sosialt liv, og på dette punktet skjedde det en viss utvikling innenfor klassisk norsk sosialantropologi: I motsetning til Barth (1991) som insisterer på synkrone analyser og langt på vei hevder at virkeligheten skapes på nytt i hvert øyeblikk (Bråten 2013a), anerkjenner Grønhaug (1975, 1978) eksistensen av historiske kontinuiteter.

La oss se på hvordan diskusjonen mellom HH og FFJ arter seg med dette utgangspunktet. For det første merker vi oss at begge historiserer hendelsen på sykehjemmet, men på forskjellig vis og med ganske ulike implikasjoner. FFJs tidshorison ser ut til å være den offentlige omsorgens historie, og han poengterer altså at det alltid har vært knappe økonomiske rammer og at omsorgsarbeiderne har fått det til å fungere allikevel. Med andre ord, omsorgspraksisens egenart har en bestandighet som motstår ytre press og dermed skaper historisk kontinuitet på mikronivå – FFJ karakteriserer den som «gammeldags» (2010:212). Dette innebærer også et mer optimistisk syn på *framtida* enn det HH legger til grunn, selv om også FFJ er bekymret for visse utviklingstrekk, ikke minst en tiltakende isolering av sykehjemsbeboere fra pårørende og nærmiljøet (2015).

HHs brede tilnærming innebærer at hun diskuterer kontekster med sterkt varierende temporalitet: Kjønnroller forankres altså i framveksten av kapitalismen som produksjonsform på 1700-tallet, men det er også en mer spesifikk analyse av de siste tiårs sykepleieutdanning, som HH hevder reproducerer kjønnsstrukturer. Analysen av tillit som en bi-effekt av velferdsstaten tar oss igjen langt tilbake i tid; samtidig får vi et tidsskille på 1990-tallet, med innføringen av Ny Offentlig Styring som står for noe kvalitativt nytt. Som sagt ender dette opp i et relativt pessimistisk syn på *framtida* på mikronivå: Pågående reformer undergraver velferdsstatens tillitsrelasjoner og truer kvaliteten i pleie- og omsorgsfeltet.

Selv hadde jeg en annen tidshorison i hodet da jeg overvar disputasen: overgangen fra privat til offentlig omsorg. Jeg tenkte på fortellinger jeg har hørt under feltarbeid i Norge, om personer som har tilbrakt livet innelåst i eget hjem på grunn av ulike abnormiteter. Det gamle fattigdomsvesenet med «omvendte auksjoner» over legdsfolk dukket også opp i tankene: Syke og gamle ble plassert hos de bøndene som krevde minst kompensasjon fra fellesskapet, og iblant måtte de bo i uthusene. Vi skal altså ikke så langt tilbake i tid før vi finner familiebaserte og kommunale former for omsorg som klart står tilbake for dagens offentlige ordninger, og slik kunn-

skap er viktig for å bedømme dagens situasjon. Historisering kan altså gi proporsjonalitet til argumentene våre – både analytisk og politisk. Dette var for øvrig også et sentralt metodologisk poeng i FFJs opposisjon: hvordan tidsdybde i analysen av spesifikke institusjoner kan gi en mer nyansert forståelse av samtidas utfordringer.

Hovedpoenget med å historisere er allikevel at det kan hjelpe oss til å forstå dynamikker i sosial endring, det vil si, den relative betydningen av ulike føringer over tid: hva som har mer og mindre formativ kraft. Og med en gang vi formulerer problemet slik – som et spørsmål om ulike mekanismers relative betydning – er vi over på neste punkt, nemlig at vi ontologisk har å gjøre med en stratifisert virkelighet.

Ontologisk stratifikasjon

Begrepet *stratifikasjon* er sentralt i Bhaskars tenkning og peker mot behovet for å anlegge et *dybdeperspektiv* på sosiale sammenhenger. Som nevnt hevder han at den klassiske kontroversen innen samfunnsvitenskapen om betydningen av struktur versus agens reflekterer et ontologisk skille, altså at struktur og agens representerer kvalitativt ulike nivåer av virkelighet. Dette betyr igjen at de har ulike artede effekter i sosialt liv og dermed må analyseres i kraft av sin egenart. Struktur og agens kan ikke reduseres til hverandre; vi har behov for en *dualistisk analytisk tilnærming* (Archer 1995).⁶ Samtidig dreier det seg ikke om separate verdener; struktur og agens er interavhengige nivåer i utformingen av sosialt liv – det ene kan i prinsippet ikke eksistere uten det andre, og en komplett samfunnsanalyse krever at vi forstår samspillet mellom nivåene.

Denne dynamikken kan vi ikke få tak i med et handlings- eller praksisorientert perspektiv alene, noe som representerer en gedigen utfordring for antropologisk virksomhet. Gjennom empirisk forskning får vi rik tilgang til sosial dynamikk på handlingsnivået, hvordan agens inngår i utformingen av personer, relasjoner og livsverdener, mens det er vanskeligere å få øye på de strukturelle forholdene som utgjør generative premisser for mikrosituasjonene vi studerer. Jeg vil hevde at antropologi langt på vei mangler verktøy for å kartlegge og analysere sosial konstitusjon på dette nivået, og at de som forsøker – som marxister og globaliseringsteoretikere – ofte ender opp med ganske abstrakte og/eller deterministiske analyser (se Knutsen 2014). Med Bhaskars vokabular kan vi hevde at antropologien ikke klarer å bidra til innsikt i strukturnivåets ontologiske egenart, og dette skaper også lett en epistemologisk «blindhet». Iblant kan det virke som allmenn offentlig debatt, især kanskje på den politiske venstresida, gir bedre innsikt i dette nivået enn antropologisk forskning.

På grunn av det ensidige fokuset på handlingsnivået har heller ikke klassisk norsk sosialantropologi noe å bidra med i utforskningen av relasjonen mellom strukturelle og aktørskapte føringer. Det er derimot verdt å merke seg at Grønhaug forholdt seg til ontologisk stratifikasjon på selve handlingsplanet (1975, 1978). Han søkte å avdekke den relative betydningen av ulike føringer i utformingen av observerbart sosialt liv og opererte med et begrep om *dominante felt*. I en noe skissemessig NAT-artikkel (2001) drøfter han også noen av de metateoretiske idealene bak felt/skala-perspektivet. Han argumenterer for at antropologien bør være en «ikke-konflatorisk enhets-

vitenskap», altså at vi for å forstå menneskelig liv til fulle er avhengig av flere, ikke-reducerbare teoretiske inntak. Dette er en glimrende oppsummering av stratifikasjonspremisset i kritisk realisme, selv om Grønhaug ikke opererer med de samme ontologiske skillene som Bhaskar; han forble tro mot den metodologiske individualismen i prosessanalysen, som ignorerer eller benekter strukturnivået (Bråten 2015; jf. Vike 2010).

La meg presentere et eksempel på strukturell dynamikk for å illustrere poenget om ontologisk stratifikasjon. Jeg formulerer poenget som en tese for å klargjøre synspunktet: «Det er lettere å avvikle enn å etablere en kollektiv ordening». For eksempel: Rettigheter i arbeidslivet undergraves lettere enn å bygge opp tilsvarende rettigheter. Førstelinjens arbeidsbetingelser i helsevesenet er møysommelig kjempet fram gjennom flere tiår med faglig organisering og velferdsutvikling, men kan raskt undergraves av transnasjonale dynamikker, slik vi nå ser skje i utsatte bransjer i norsk næringsliv som preges av lavere lønninger, midlertidige engasjementer og tøffere arbeidsforhold. I min forståelse vil en privatisering av offentlige tjenester åpne for slike prosesser også i omsorgsfeltet, da den kollektive sikringen av arbeidsbetingelser undergraves. Med HHs blikk kan vi dermed også forvente endringer i omsorgens innhold – at dårligere arbeidsforhold for de ansatte vil skape dårligere omsorg. FFJ og kolleger påpeker noe av det samme i en komparativ analyse av skandaler innen profitt-drevet privat omsorg i ulike vestlige land. Med referanse til Mol (2008) framhever de spenningene mellom «the logic of care and that of the market» og advarer mot «the seducing power of privatisation» (Lloyd et al. 2014:13). På dette punktet er også FFJs optimisme betinget.

Videre vil det ventelig være lettere å åpne for en differensiert omsorg bygd på behovsprøving og/eller egenbetaling enn å utvide velferdsstatens universelle prinsipper. En snever økonomisk argumentasjon kan lett vinne fram: I et kortsiktig perspektiv vil universalprinsippet – at alle borgere har lik rett på velferdsordninger – framstå som dyrere enn behovsprøvde ordninger, og når nesten hele det politiske spekteret tviler på velferdsstatens overlevelsessevne i det lange løp, blir mer behovsprøving en aktuell problemstilling. I tillegg har vi den høye private velstanden som legitimerer standpunktet om at «folk har råd til å betale en del av kostnadene selv». Gitt disse diskursene virker forsøk på å utvide universelle løsninger som et motbakkeløp; diskusjonen vil ventelig konsentrere seg om hvilke universelle ordninger som bør beholdes. Konsekvensene for omsorgsfeltet kan bli store: Spørsmålet blir hvem som skal ha «rett» på hva slags omsorg.

Bak disse mekanismene ligger etter min oppfatning enda dypere dynamikker som gjør de endringene vi observerer både logiske og kraftfulle. Dels handler det om strukturelle forskyvninger i relasjonen mellom ulike interesser, ikke minst om markedsprinsippers og markedsaktørers inntrenging i stadig flere livssfærer. De pågående forhandlingene om bindende avtaler for handel på tvers av Atlanteren (TTIP) og regulering av transnasjonal tjenesteproduksjon (TiSA) truer til og med å fryse fast markedets suverenitet i uoverskuelig tid. Sterke interesser jobber for å sikre private konsern retten til å stevne stater for «konkurranshindringer», noe som vil kunne gjøre det juridisk ulovlig å reversere privatisering av offentlige tjenester, blant annet

helsetjenester (Bennet 2014). Med andre ord, vi snakker definitivt ikke om symmetriske og reversible prosesser på dette nivået, og derfor er de heller ikke likevektige når de spiller inn i de mikrosituasjonene vi studerer. Skjønner vi ikke denne strukturelle skjevheten, er det fare for at vi også mistolker mikrosituasjonene.

Det er viktig å være klar over at hvis vi anerkjenner den analytiske flatheten som preger dagens «ontologiske» antropologi, kan vi ikke en gang identifisere slike problemer.⁷ Det vil rett og slett være umulig å formulere påstanden «det er lettere å avvikle enn å etablere en kollektiv ordening», ettersom den bygger på to teoretiske premiss som den ontologiske vendingen underkjenner: at en tidslinje er nødvendig for å forstå sosial dynamikk (kontinuiteter og diskontinuiteter) og at ulike mekanismer har ulik vekt i utformingen av sosialt liv. Åpner vi for enten temporalitet eller stratifikasjon, er ikke påstanden lenger like «meningsløs», men den framstår som uprøvbar. Anerkjenner vi ontologisk stratifikasjon men ikke temporalitet, vil vi ikke kunne spore endring over tid; vi ender med et synkront stillbilde av situasjonen – og vil dermed ikke kunne bedømme omsorgens kvalitet relativt til tidligere situasjoner og framtidige muligheter. Motsatt: Anerkjenner vi temporalitet, men ikke ontologisk stratifikasjon, vil den diakrone analysen vår måtte bli «flat», ute av stand til å si noe om ulike samfunnskrefters relative betydning i utformingen av omsorgens kvalitet. Det er først når vi anerkjenner begge analytiske dimensjoner at vi får øye på skjevhetene i dynamikken, og dette har selvfølgelig en rekke implikasjoner for vår innsikt i kollektive ordninger – som offentlig omsorg – og for vår kunnskapsbaserte offentlige deltakelse.

Hvordan forholder så mine to «stråpersoner» seg til disse utfordringene? Med Bhaskar og Archer hevder jeg altså at relativt til hver enkelt handlings situasjon er struktur mer pregende enn agens, og dette er ivaretatt i HHs perspektiv. Når vi åpner for temporalitet og stratifikasjon i analysen faller den flate (atemporelle og/eller endimensjonale) forestillingen om at aktører «konstruerer» samfunn. Det er utvilsomt riktig at handling som sådan (alt mennesker foretar seg) frambringer samfunn, men dette er bare et tautologisk prinsipp («uten handlinger hadde ikke samfunnet eksistert»). Det vi har behov for som antropologer er perspektiver som kan gi proporsjonalitet til spesifikke handlinger, for eksempel hva slags innflytelse pleierne på et sykehjem har over sin egen arbeidshverdag, og da er det åpenbart svært begrenset hva aktørene kan «konstruere». De konkrete personene på sykehjemmet som HH studerte, kan ikke endre de strukturelle betingelsene for det de gjør, uansett hvordan de handler i dagliglivets situasjoner. Arbeidstidsordninger, stoppeklokkeregimer, rapporteringspålegg og kjønnete yrkesroller overskrider på fundamentalt vis handlingshorizonten. Det er korrekt å si at relativt til slike strukturelle forhold står disse og andre pleiere i en avmaktssituasjon.

På den annen side har FF rett i at sosial struktur aldri *determinerer* spesifikke situasjoner; struktur skaper «bare» rammebetingelser for handling og innebærer en grad av åpenhet. Situasjoner må alltid realiseres på en eller annen måte, og denne realiseringen er kreativ og kan forstås performativt – den blir til i og med praktiseringen (Bråten 2013b:25–28). Også dette i en fundamental, ontologisk forstand. Måltider og andre aktiviteter kan utføres på svært ulike måter, og mange dedikerte pleiere

arbeider konstant med å forbedre den omsorgen de yter innenfor rammene for virksomheten. På dette nivået av sosialt liv er også Barths generative prosessanalyse et fruktbart perspektiv (1981). Slik jeg oppfatter det, åpner perspektivet for en forbindelse mellom struktur og agens: Strukturelle aspekter kommer til syne som oppportunitetssituasjoner i prosessanalysen, som de muligheter og begrensninger (rammebetingelser) som aktører handler innenfor. Det er i tillegg rom for både kompleksitet og uintenderte konsekvenser i modelleringen av aktørers valg på handlingsplanet. Spørsmålet her er derimot hva slags situasjonelle handlinger som kan virke transformativt på strukturnivå, og i den sammenheng har prosessanalysen begrenset forklaringskraft.

Her nærmer vi oss mer substansielle spørsmål om makt, motstand og politisk mobilisering, og vi kan se for oss ulike analytiske inntak. FFJ var innom ett slikt perspektiv i sin opposisjon. Man kan tenke seg at de motivasjonene som stadig gjenska-per kvalitet i omsorgen på handlingsplanet, er så sterke at de vil forsvares hvis de virkelig blir truet – at situasjonen kan bli så uholdbar at det blir moralsk akseptabelt å spolere styringsregimene. Dette er ikke utenkelig, jfr. den innsikt James Scott har gitt oss om «weapons of the weak» (1985), men merk at dette nettopp dreier seg om de svakes våpen. En slik aksjonsform ville først ha transformativ effekt på strukturnivå hvis den fikk sterk utbredelse; aggregert opp til generell motstand. Det er heller ikke utenkelig at dette kan skje: Så mange kan dele erfaringen av avmakt, mistillit og mal-plasserte styringsmodeller at en kollektiv aksjon nærmest kan oppstå av seg selv, uten nevneverdig kommunikasjon og organisering. Men for å forstå denne dynamikken må vi igjen utover selve handlingsnivået. Det er i så fall strukturelle årsaker til at slik «effektiv spontanitet» kan oppstå – det faktum at aktører deler sosial posisjon og dermed likeartede erfaringer.

Her er det også relevant å stille spørsmål om vi ser konturene av kulturelle strukturer. Av plasshensyn og fordi jeg ikke har forutsetninger for å eksemplifisere de meningssystemene som preger norsk sykehjemhverdag, har jeg stort sett ignorert kulturdimensjonen i drøftingen. Denne dimensjonen er også underutviklet i kritisk realisme, men det er viktig å være klar over at sentrale teoretikere, ikke minst Archer (1988), opererer med kultur – meningssystemer – som et eget ontologisk nivå i tillegg til sosial struktur og agens. En komplett samfunnsanalyse må derfor kunne etablere hvordan tre nivåer med ontologisk egenart samvirker i utformingen av sosialt liv: sosial struktur, kultur og agens.

Det er ikke mulig å gå inn i denne problematikken her, men det etnografiske spørsmålet er om vi kanskje har en særegen «kulturell beredskap» i Norge som kan bli svært så potent når den utfordres av endringer i sosial struktur. Dette kulturnivået er ikke nødvendigvis synlig fra dag til dag og kan konseptualiseres som en historisk understrøm (Bråten 2013a) som først gjør seg gjeldende når det virkelig røyner på. Vi kan kanskje ane noen slike understrømmer «i skrivende stund». Presset på etablerte fellesordninger – som dels skyldes transnasjonale dynamikker, dels en endringsvillig blå-blå regjering – møter motstand: Vi fikk et læreropprør i 2014 mot mistillits-baserte kontrollregimer (og egen unnfalende fagforening), en omfattende streik mot regjeringens endring av arbeidsmiljøloven, en folkeaksjon mot «salg av Norge», og vi

opplever motstand mot privatisering, sentraliseringspolitikk og byråkratisering av fagbaserte virksomheter. Det gjenstår å se hva slags realpolitisk effekt disse reaksjonene får, men vi bør ikke la oss forbløffe over at kulturelle strukturer kan ha formativ kraft (Sahlins 2004). Folk ser konturene av nye livsbetingelser som utfordrer tilvante verdier og orienteringer, og dette kan spore til politisk engasjement. HH drøfter slike kulturelle aspekter i sin avhandling og peker særlig på den kraftfulle historien til folkelige bevegelser i Norge (Sørensen og Stråth 1997) og den formative kraften til verdier med stor bestandighet, særlig autonomi (Vike 2013).

For å oppsummere kan vi altså peke på både strukturelle og kulturelle «kilder» til motstand mot nye arbeidsbetingelser i helsevesenet. Strukturell posisjon kan gi felles erfaringer, og kulturell mening en tolkningsramme for erfaringene som også kan gi retning til politisk engasjement. Det som mangler for å danne seg et *helhetlig* bilde av førstelinjens muligheter, er handlingsnivået: hvordan daglige «concerns» kan omsettes i politisk innflytelse gjennom organisering, mobilisering og aksjoner. Jeg velger ikke å gå videre med denne diskusjonen her.

Hovedpoenget er at det i en slik gjennomgang av ulike analytiske inntak til relasjoner mellom handling, kultur og sosial struktur, er lett å falle i den *kontradiktoriske fellen* – anta at det må dreie seg om gjensidig utelukkende perspektiver. Kritisk realisme forutsetter altså det motsatte: Vi har å gjøre med ulike ontologiske nivåer og har derfor behov for teori som kan fange hvert nivåes egenart. For det første må vi unngå det vi kan kalle *ontologisk reduksjon*, det vil si forutsette at i ytterste forstand eksisterer bare ett av nivåene, og for det andre må vi unngå *epistemologisk reduksjon* (noe som gjerne følger av ontologisk reduksjonisme): å forklare «alt» gjennom fokus på bare ett nivå. Relasjonen mellom ulike nivåer må analyseres i kraft av de ontologiske sær-egenheter hvert nivå har. På det empiriske plan vil både kulturelle, strukturelle og aktørdrevne mekanismer være operative, og en realistisk orientert antropologi vil derfor måtte forholde seg til samspillet mellom disse dynamikkene – eller, for å si det mer presist: Det er nødvendig å forstå sosiale formasjoner som *samspill mellom ulike ontologiske plan*. Jeg har ovenfor helt skissemessig berørt makt dimensjonen i relasjonsfeltet mellom handlinger, kultur og sosial struktur ut fra denne posisjonen. I kontrast er det typisk innen antropologi å utlede helheten fra ett ontologisk plan. Handlingsnivået var premisset i klassisk norsk sosialantropologi, marxismen vektla struktur, mens altså «kultur» i bred forstand (epistemologiske aspekter) er den dominerende orienteringen i nyere antropologi.

Evaluering av epistemologier

Det fjerde analytiske grepet – *evaluering av epistemologier* – er vanskeligere å eksemplifisere ved hjelp av caset, men jeg skal skissere det teoretiske argumentet. For antropologer er dette antakelig det mest kontroversielle punktet i den kritisk-realistiske tilnærmingen. Bhaskars vekt på ontologi, at det finnes en virkelighet med objektive trekk utenfor den menneskelige erkjennelsen av denne virkeligheten, nedfeller et sannhetskriterium som gjør at vi kan *evaluere* menneskelig kunnskap. Dette gjelder både substansielt: om folk har en «riktig» forståelse av (ting i) virkeligheten, og mer epistemologisk: om noen kunnskapstradisjoner er «sterkere» enn andre når det gjel-

der å utvikle objektiv kunnskap om virkeligheten. Vi gjenkjenner problematikken i antropologisk debatt om forholdet mellom emisk og etisk, om antropologi er en vitenskap eller bare et «studium», og om disiplinen vår er et eneste stort etnosentrisk, (post)kolonialt prosjekt.

Bhaskar inntar en tydelig posisjon her: Kunnskap er fundamentalt feilbarlig. Det er krevende å fravriste virkeligheten dens hemmeligheter, og vi kan aldri være sikre på at vi har lyktes. Ikke desto mindre er det essensielt at vi forsøker å forstå virkeligheten som den faktisk er; som nevnt er Bhaskars overordnede prosjekt politisk: å anvende innsikten til alles beste. Støtter man denne ambisjonen – som jeg antar også mange norske antropologer gjør, jf. innretningen på ISP-prosjektene – er det essensielt å «få epistemologiene rett» (Bateson 1979). Med andre ord kommer vi ikke utenom en evaluering – i praksis en rangering – av ulike epistemologier. Dette er høyst problematisk gitt den demokratiske viljen som preger dagens antropologi, tydeligst formulert av Viveiros de Castro som hevder at antropologiens ypperste målsetting er «the permanent decolonization of thought» (2011:128).

Innenfor rammen av kritisk realisme er det altså helt legitimt å stille spørsmålet om det er beboerne, pleierne, lederne eller politikerne som forstår situasjonen i helsesektoren «best». Jeg skal rett og slett hoppe bukk over dette kinkige spørsmålet og heller fokusere på forskernes bidrag: Hvem har «mest rett» av HH og FFJ? Også denne avgrensningen reflekterer for så vidt en hierarkisering av epistemologier: Jeg mener at antropologifaget kan framskaffe en «bedre» – i betydningen mer komplett – analyse av situasjonen enn den aktørene selv står for. Det er essensielt å ha aktørenes fortolkninger med i analysen – i et realistisk perspektiv representerer de altså ontologisk formative mekanismer; vi kan simpelthen ikke forstå dynamikken i sosialt liv uten å gå veien om motiverte handlinger. På den annen side håper jeg drøftingen har vist at det, i neste omgang, er helt nødvendig å gå forbi meningsdannelsen på mikronivå for å oppnå dypere innsikt i sosial dynamikk. Dels må ulike aktørperspektiver holdes opp mot hverandre, for det vil ofte være uenighet om tolkninger, men hovedoppgaven er å transcendere disse perspektivene for å kunne analysere dem i relasjon til de ulike virkelighetsnivåene jeg har forsøkt å få fram.

Hva så?

Hva vil så skje på norske sykehjem framover? Hvis vi stiller opp de to polemiske posisjonene: «omsorgen vil forringes av omstruktureringer» versus «helsepersonell vil alltid finne måter å yte god omsorg på» – hvem har «rett»? Den ikke-konflatoriske analytiske tilnærmingen som jeg foretrekker, åpner for følgende resonnement: Det er på strukturnivå vi må søke etter de mest formative prosessene – i den pågående omstruktureringen av handlingsbetingelser. Relativt til spesifikke mikro-situasjoner vil strukturnivået være overskridende – gitt – i en fundamental forstand; det er ingen direkte feedback fra en konkret arbeidssituasjon til premissene som skaper den. Vi må derfor «fokusere ut» for å få en proporsjonal forståelse av alt det som inngår i utformingen av, for eksempel, et sykehjemmåltid for demente. En slik analyse kan derimot ikke gi en komplett innsikt i den spesifikke situerte praksisen, ettersom det kreves aktører med motivasjon og kreativitet for, så å si å «fylle» de rommene

som underliggende mekanismer genererer. Jeg har lagt mindre vekt på dette ontologiske nivået i artikkelen ettersom det neppe er behov for å påpeke at antropologer allerede har et glimrende grep på denne «andre siden av mynten»: den komplekse fenomenologiske utformingen av mellommenneskelig liv på handlingsplanet.

Jeg har vært inne på spørsmålet om strukturelle premisser uten å gå i dybden: Ny offentlig styring, privatisering av fellesskapsløsninger, transnasjonale handelsavtaler osv. Det er ikke rom for en mer omfattende drøfting av dette her, men i min forståelse reflekterer disse tendensene forskyvninger på et enda dypere strukturelt plan: i relasjonen mellom stat og marked, arbeid og kapital, og politikk og jus. Dette er transformasjoner som kan få formidable sosiale konsekvenser, og det er tvilsomt om det norske samfunnet klarer å motstå endringene. Derfor må dette nivået være ramme for spekulasjonene om hva som kommer til å skje innen omsorgsfeltet framover.

Min hypotese er at det fortsatt vil finnes ypperlige tilbud for syke og eldre – men i økende grad for dem som har råd til å betale for det. Jeg antar at en tiltakende privatisering av offentlig sektor vil skape en differensiering i omsorgstilbudet som både reflekterer og forsterker økonomiske klasseskiller. «Trykket» fra de transnasjonale prosessene er så sterkt at vi neppe klarer å holde på velferdsstatens universelle løsninger i dagens omfang, og det vil bli stadig større rom for å «kjøpe seg» bedre omsorg. Slik sett deler jeg Haukeliens skepsis. Samtidig betviler jeg ikke Jacobsens poeng om at førstelinjetjenesten vil fortsette å ha en «drive» til å «oppretholde og ivareta selve livet» (Jacobsen 2010:214) også innenfor nye rammebetingelser. Det er derimot tvilsomt om den vil ha forutsetninger for å realisere dagens gode omsorg for alle.

Denne pessimistiske konklusjonen får stå sin prøve, som andre synspunkt på hva som vil skje. Mitt hovedpoeng er at vi forvalter et veldig defensivt fag hvis vi ikke er i stand til å synliggjøre, analysere og forholde oss kritisk til omstruktureringer av handlingsbetingelser! Jeg har altså foreslått at den realistiske grunnposisjonen i klassisk norsk sosialantropologi gir oss fundamentet for et mer offensivt fag i så måte, og at posisjonen kan styrkes og videreutvikles ved hjelp av Bhaskars kritiske realisme (se også Bråten 2015). Jeg har også fremmet en mer allmenn kritikk, nemlig at den programmatisk anti-dualismen i nyere antropologi har skapt en form for teoretisk endimensjonalitet som er kontraproduktiv. Med utgangspunkt i kritisk realisme framstår ikke analytisk pluralitet som problematisk i det hele tatt; tvert imot er det *nødvendig* med stratifiserte, ikke-konflatoriske analyser for å vinne innsikt i virkelighetens ulike nivåer. Poenget kan formuleres enda sterkere. Vi opplever ofte – kanskje nødvendigvis – en *dogmatisme* i skyggen av den «edle» anti-dualismen: Ontologiske skiller viskes ut gjennom å gjøre én kategori (sosial struktur, agens, eller i antropologi fra 1970-tallet av, kultur/epistemologi) altoppslukende – analytiske utfordringer «løses» gjennom en *forektelse* av andre nivåer av realitet. I et ontologisk perspektiv å la kritisk realisme er dette en teoretisk uholdbar posisjon – og neppe egnet til å gjøre antropologien samfunnsmessig relevant.

Noter

1. Det oppstår en rekke teoretiske problemstillinger i grenseflaten mot dagens antropologi når man foretrekker et såpass «modernistisk» perspektiv som kritisk realisme. Å utrede disse kontrastene krever en egen tekst, og et hovedspørsmål ville være om motsetningene framstår som paradigmatisk i Kuhns forstand (1962), altså at resonnementer følger fra «first principles» og at det derfor er vanskelig/umulig å formidle mellom paradigmene (se Bråten, i trykken).
2. Jeg takker Haukelien og Jacobsen for gjennomlesing av utkast til artikkel; jeg har etter beste evne forsøkt å innarbeide kommentarer. Takk også til NATs konsulenter for nyttige innspill.
3. Bhaskars ontologi er egentlig tredelt: mellom det reelle og det empiriske ligger det faktiske (the actual). Dette referer til alle fenomener som eksisterer, også de vi ikke har erfaringsmessig tilgang til (Bråten 2015).
4. Perspektivet åpner dermed for å lete etter *forklaringer* på det vi observerer, mens det antropologiske fokuset på epistemologi ofte ikke kommer forbi mer eller mindre «tykke» beskrivelser av etnografiske forhold.
5. Med utgangspunkt i en lineær tidsoppfatning (at «tidens gang» uavvendelig skaper fortid, nåtid og framtid) virker Bhaskars perspektiv intuitivt riktig. Mye av dagens antropologi deler derimot ikke denne forutsetningen, og vi støter på noen intrikate filosofiske spørsmål her. Inspirert av filosofer som Nietzsche og Deleuze, og deres tolkning av Heraklit, er det en sterk tendens til å oppfatte sosialt liv som en evig tilblivelse (becoming). Posisjonen reflekteres blant annet i performative og poststrukturalistiske perspektiver, for eksempel *Actor Network Theory* (Latour 2005) og perspektivisme (Viveiros de Castro 2012, Holbraad 2012). I sin mest ekstreme form benekter denne posisjonen en væren (being), det vil si, verden er så fundamentalt i tilblivelse at det blir problematisk å hevde at noe i det hele tatt «er», i hvert fall i en essensiell forstand. Bhaskars ontologiske utgangspunkt fører logisk til en helt annen konklusjon, ikke den motsatte posisjonen – at verden er statisk og/eller uten genuine overskridelser; *difference* i Deleuzes terminologi (1994) – men en mellomposisjon som er opptatt av *relasjonen* mellom væren og tilblivelse. Det er en temporal bestandighet i de ontologiske nivåene Bhaskar identifiserer som gjør at mye i verden må forstås som værende – eksisterende med identitet og indre kjennetegn over tid – slik at vi også må operere med en værensdimensjon. Dessuten insisterer Bhaskar på at også genuine innovasjoner nødvendigvis oppstår på bakgrunn av noe, selv om det er snakk om noe fundamentalt nytt – *emergence* i Bhaskars vokabular. Det nye kan ikke alltid utledes av det værende, men har allikevel det værende som grunn; også nye, overskridende kvaliteter er lokalisert i tid og rom, og vil dermed – med en gang de oppstår – inngå i en *relasjon* til noe som eksisterer forut for dem. Jeg mener dette er en analytisk produktiv posisjon som også kan kaste nytt lys over Deleuze-inspirerte ontologiske perspektiv.
6. Den antropologiske ryggmargsrefleksen vil gjerne sette inn her: «Men dette er jo en reifisering av analytiske kategorier!» Det er verdt å merke seg at Bhaskars ontologiske posisjon impliserer en slik *tingliggjøring*: Påstandene vedrører kvaliteter ved *virkeligheten*, ikke perspektivet (antropologens og/eller informantens).
7. Flatness har nærmest blitt et hedersord innen den ontologiske vendingen, ikke minst i *Actor Network Theory* (Latour 2005). Mitt standpunkt er altså diametralt motsatt: Analytisk flatethet umuliggjør visse typer innsikt.

Referanser

- Archer, Margaret 1995 *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret 1988 *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barth, Fredrik 1993 Are values real? The enigma of naturalism in the anthropological imputation of values, i *The Origin of Values*, R. Michod, L. Nadel og M. Hechter (red.), 31–46. Aldine de Gruyer.
- Barth, Fredrik 1981 *Process and Form in Social Life: Selected Essays of Frederik Barth*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bennet, Neil 2014 Health concerns raised over EU–US trade deal. *The Lancet*, 384:843–844.
- Bateson, Gregory 1979 *Mind and Nature: A Necessary Unity*. Hampton Press.
- Bhaskar, Roy 1987 *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso.
- Bhaskar, Roy 1997 *A Realist Theory of Science*. 2nd Edition. London: Verso.
- Bhaskar, Roy 1998 *The Possibility of Naturalism*. 3rd Edition. London: Routledge.
- Bråten, Eldar 2013a Introduksjon – Den gang da: synkron og diakrone perspektiver på «fortid». *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 24(3–4):157–168.

- Bråten, Eldar 2013b Introduction: Cultural embedding, i *Embedded Entrepreneurship: Market, Culture, and Micro-Business in Insular Southeast Asia*, Eldar Bråten (red.), 1–32. Leiden and Boston: Brill.
- Bråten, Eldar 2015 Spørsmål om «ontologi»: Momenter til en realistisk antropologi. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 26(2):162–176.
- Bråten, Eldar, i trykken. Reading Holbraad: Truth and doubt in the context of ontological inquiry, i *Critical Anthropological Engagements in Human Alterity and Difference*, Bjørn Bertelsen og Synnøve Bendixsen (red.). Palgrave Macmillan.
- Collier, Andrew 1994 *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. London and New York: Verso.
- Deleuze, Gilles 1994 *Difference and Repetition*. New York: Columbia University Press.
- Geertz, Clifford 1973 *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Graeber, David 2015 Radical alterity is just another way of saying «reality»: A reply to Eduardo Viveiros de Castro. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 5(2): 1–41.
- Grønhaug, Reidar 2001 Antropologi som arena for ny enhetsvitenskap. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 12(1–2):60–67.
- Grønhaug, Reidar 1978 Scale as a variable in analysis: fields in social organization in Herat, north-west Afghanistan, i *Scale and Social Organization*, Fredrik Barth (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønhaug, Reidar 1975 *Micro-Macro Relations: Social Organization in Antalya, Southern Turkey*. Skriftserie No. 7, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen.
- Hastrup, Kirsten, Christina Garsten, Thomas Blom Hansen, Jon P. Mitchell and Ulla M. Vuorela 2011 *Social and Cultural Anthropological Research in Norway: An Evaluation*. Oslo: The Research Council of Norway, Evaluation Division of Science.
- Haukelien, Heidi 2013 *Omsorg og styring: Kjønn, arbeid og makt i velferdskommunen*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Holbraad, Martin 2012 *Truth in Motion: The Recursive Anthropology of Cuban Divination*. Chicago: Chicago University Press.
- Jacobsen, Frode F. 2015 De eldres integritet i en sykehjemskontekst, i *En verdig alderdom: Omsorg ved livets slutt*, Marianne Sætrang Holm og Stein Husebø (red.), 263–272. Fagbokforlaget.
- Jacobsen, Frode F. 2014 Continuity and change in Norwegian nursing homes, in the context of Norwegian welfare state ambitions. *Ageing International*.
- Jacobsen, Frode F. 2010 Omsorgens kroppslige og arkitektoniske vilkår: Et fokus på kontinuitet framfor endring i omsorgsarbeid i norske sykehjem. *Michael Quarterly* 7(2): 198–217.
- Knutsen, Ståle 2014 Is Escobar's Territories of difference good political ecology? On anthropological engagements with environmental social movements. *Social Analysis: Journal of Cultural and Social Practice*, 58(2):78–96.
- Kuhn, Thomas 1962 *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Latour, Bruno 2005 *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-network-theory*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Llyod, Liz, Albert Banerjee, Charlene Harrington, Frode F. Jacobsen and Marta Szebehely 2014 It is a scandal! Comparing the causes and consequences of nursing home media scandals in five countries. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 34(1/2):2–18.
- Mol, Annemarie 2008 *The Logic of Care*. New York: Routledge.
- Sahlins, Marshall 2004 *Apologies to Thucydides: Understanding History as Culture and Vice Versa*. Chicago: Chicago University Press.
- Scott, James C. 1985 *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Solheim, Jorun 2002 Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt, i *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*, A.L. Ellingsæter og Jorun Solheim (red.), 110–140. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sørensen, Øystein og Bo Stråth 1997 *The Cultural Construction of Norden*, (red.). Oslo: Scandinavian University Press.
- Vike, Halvard 2013 Egalitarianisme og byråkratisk individualisme. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 24(3–4):181–193.
- Vike, Halvard 2010 Reidar Grønhaugs metode – en kraftlinje i norsk sosialantropologi. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 21(4):198–210.
- Viveiros de Castro, Eduardo 2012 Cosmological perspectivism in Amazonia and elsewhere. *HAU: Masterclass Series* 1:45–168.
- Viveiros de Castro, Eduardo 2011 Zeno and the art of anthropology: Of lies, beliefs, paradoxes and other truths. *Common Knowledge* 17(1):128–45.